

Slovenský vzdelanec a vzdelanec

O d 2. polovice 18. storočia sa aj v Uhorskom kráľovstve začali pozvoľna pretvárať tradičné etnické identity a etniká, pretrvávajúce po stáročia, na národné identity a moderné národy. Pod formovanie moderných národov sa podpísali počas 19. storočia zosilnené modernizačné faktory, ktorých prejavom bol aj nacionalizmus. Oslabovali sa tradičné regionálne a jazykové identity, na ich úkor sa kultivovali národné jazyky, umocňovalo sa nacionálne cítenie, pozdvihla sa hodnota národa, začali sa programovo tvoriť národné kultúry a politiky, silneli úsilia o vytvorenie národných štátov. Počas „dlhého“ 19. storočia však národné identity ešte často neboli sformované, jasne ohraničené, boli výrazne pestrejšie ako to poznáme z 20. storočia. Podľa rôznych okolností, meniacich sa podmienok a nástrojov sa tieto identity mohli posilňovať či oslabovať, obmieňať i úplne meniť. Medzi takéto nástroje a podmienky možno zaradiť napríklad silnú tradíciu historickej štátnosti a s ňou spojené vlastenectvo, štátnu politiku, ideológiu a propagandu, postoje dominantných a mienkotvorných sociálnych vrstiev a osobností, vzdelávací systém, miera pevnosti lokálnych identít, prepojenie na susedné etniká, zahraničné faktory. Fakticky, pre celú Európu platilo, že nositeľmi národnoemancipačných procesov sa stali predovšetkým privilegované (neskôr bývalé privilegované) vrstvy a inteligencia. Aj ich identity však nezriedka podliehali nestálosti, rôznym modifikáciám a zmenám. Veľmi zaujímavovo to dokladá slovenský prípad.

Tento príspevok sa pokúsi tézovite priblížiť znaky a typy utvárania národných (etnických) identít tých sociálnych vrstiev na Slovensku v 19. storočí, ktoré možno zahrnúť pod výraz inteligencia. Zároveň sa pokúsi naznačiť faktory formovania a deformovania týchto identít. Rovnako sa pokúsi spochybníť aj v súčasnosti silno zakorenený stereotyp o dvoch protichodných identitách týchto vrstiev – o pevných Slovákoch a o maďarónoch (resp. Maďaroch). O stave inteligencie na Slovensku a jej mieste v národnom živote a o postojoch k nemu sa v slovenskej tlači objavovali rôznorodé úvahy už pred prvou svetovou vojnou. Dominovala v nich predstava, že Slováci sú kvôli rôznym nepriaznivým okolnostiam, predovšetkým maďarizácii, iba beztvárna masa s množstvom pomaďarčenej a pasívnej inteligencie. Proti tejto zničujúcej prevahe stál idealizmus a nadšenie nepočtených roztratených skupín statočných a nezlomných slovenských národovcov obetujúcich sa za svoj národ. Takéto bipolárne videnie zdieľali aj českí slovakofili, ktorí vnímali Slovensko ako zakliatu krásavicu, ako krajinu, v ktorej maďarizácia znehýbnela slovenský život a ktorého plamienok sa udržiava iba vďaka ostrovčekom nadšených a neraz osamelých vzdelancov, žijúcich izolovane od oficiálneho prostredia v akomsi morálnom

a duchovnom gete. Rovnako, hoci s iným pojmami a hodnotiacimi postojmi reflektovali slovenskú realitu maďarskí autori, ktorí cez prizmu maďarstva a hungarizmu vnímali Slovákov ako pokojamilovných ľudí, pokoj ktorých narušujú iba skupiny panslávov.

Po roku 1918 tento bezútešný obraz ešte zosilnel o to viac, že inteligencia bola tou vrstvou Slovákov, ktorá sa popri šľachte najviac pomaďarčovala, a že spomedzi nemaďarských etník sa zasa po Židoch a Nemcoch najviac pomaďarčovali Slováci. Vavro Šrobár to nepriamo aj kvantifikoval. Rád uvádzal, že pred rokom 1918 nebolo viac ako 400 až 500 uvedomelých Slovákov a priamo počas vzniku Československa dokonca konštatoval, že do verejných funkcií v novom štáte nevie nájsť ani 50 až 60 spoľahlivých ľudí. Tento pohľad významného účastníka diania i nacionálnych zápasov pred 1. svetovou vojnou a po nej jedného z najmocnejších vládnych politikov na Slovensku, ktorý viackrát spoznal zvnútra aj uhorské väzenie je pochopiteľný. Problém je, že obraz monotónneho až beznádejného útlaku a úpadku Slovákov sa zovšeobecnil a povýšil sa na presvedčivý mýtus natoľko, že sa stal jedným zo základných prvkov propagandy československého štátu, a že si túto predstavu udržiavala počas celého 20. storočia značná časť slovenskej i českej spoločnosti. Hoci ju už dávno spochybnili viacerí autori,¹ širšia verejnosť nedostávala informácie, že odrážala realitu 19. storočia len z jedného uhla pohľadu, a že táto skutočnosť bola počas neho podstatne pestrejšia a štrukturovanejšia. Reflektovanie takejto reality je o to dôležitejšie, že v prípade Slovákov – na rozdiel od Maďarov, ale postupne i Čechov – predstavovala inteligencia takmer jediného tvorcu a reprezentanta ich emancipácie i politiky.

Môj prístup vychádza z princípu, že počas 19. storočia sa za zdanlivou nehybnosťou a fádnosťou slovenskej spoločnosti a jej života skrývali podstatne diferencovanejšie sociálne štruktúry, prebiehala intenzívnejšia vnútroetnická komunikácia a národná emancipácia Slovákov preukazovala vyššie parametre, ako sa to môže na prvý pohľad zdať. Faktom však je, že parametre týchto procesov silno deformovali a oslabovali opačné, mocensky, finančne i propagandisticky dominantné a neporovnateľne vplyvnejšie procesy (necitlivá nacionálna politika, idea jednotného uhorsko-maďarského národa, maďarizácia a pomaďarčovanie). Ich pôsobenie, ako aj slabšie vnútrointegračné potencie Slovákov (jazykové, historické, geografické) brzdili utváranie pevnejšej homogenity slovenskej spoločnosti, čo potvrdzuje aj v rôznorodosti identity jej inteligencie. Slovensky cítiaca inteligencia tvorila iba časť inteligencie na území Slovensku. Zároveň ju však prekračovala, pretože sa bolo s ňou možné stretnúť v rôznych slovenských diasporách v centrálnom a južnom Uhorsku a v Budapešti.

Už pozorný glosátor a kritik súdobej slovenskej prítomnosti Ján Lajčiak pred sto rokmi kritizoval mechanické delenie inteligencie na dve skupiny: na Slovákov a maďarónov. Proti nemu staval tvrdenie, že „od čistého slovenského povedomia po povedomie slovenského maďaróna jesto stupňov nesčíselný počet“ a sám zostavil 5 typov „slovenských individualít“, ktoré nazval takto: 1. typ pravého Slováka; 2. nevypelé slovenské typy; 3. rozčesnuté slovenské typy; 4. slovenskí maďaróni; 5. pomaďarčení Slováci.² Taktiež súčasná historiografia (najmä v posledných

¹ Slávik 1945: 330–331.

² Lajčiak 1957: 87–89.

dvoch desaťročiach) pristupuje k problematike identity inteligencie na Slovensku v poslednom storočí Uhorska diferencovanejšie, usiluje sa precíznejšie postrehnúť jej štruktúru a znaky.³

Inšpirujúc sa predovšetkým Lajčiakovými a Halászovými postrehmi a na základe dlhodobého štúdia tejto problematiky som dospel k zostaveniu nasledujúcich typov identít inteligencie žijúcej v slovenskom etnickom priestore. Prirodzene, ide o vysokú mieru zovšeobecnenia, skutočnosť bola podstatne zložitejšia a pestrejšia, pretože typy, ktoré som vymedzil, sa často rôznorodo prekrývali a vytvárali rad ďalších subtypov. Vzhľadom na rozsah príspevku budem môcť načrtnúť iba základné typy identít súc si vedomý, že ich obraz zjednodušujem. Z rovnakého dôvodu nebudeme môcť precíznejšie sledovať, ako sa vymedzené typy identít prejavovali v jednotlivých, z hľadiska slovenského vývinu veľmi rozdielnych obdobiach 19. storočia a taktiež v jednotlivých regiónoch.

Uhorský patrioti

Táto etnicky neutrálna identita dominovala po celé stáročia v prostredí uhorských stavov a vzdelancov. Úzko sa viazala na príslušnosť k uhorskému stavovskému národu – *natio hungarica*, ba bola podstatným znakom tohto národa. Od začiatku 19. storočia však táto historicky stará forma identity už upadala, dokonca len dožívala. V modernejšej podobe sa k nej hlásila predovšetkým šľachtická i nešľachtická inteligencia žijúca najmä na území Slovenska a šľachtická aristokracia. Vyznávali ju konzervatívne orientované skupiny, ako aj reformne založení šľachtickí intelektuáli i nešľachtickí vzdelanci. Zatiaľ čo konzervatívci vnímali ideu *natio hungarica* predovšetkým ako pilier udržania starého stavovského Uhorska a svojich privilégií, reformátori, z ktorých niektorí mali na začiatku 90. rokov 18. storočia blízko k tajnému a radikálnemu hnutiu uhorských jakobínov, sa dovoľávali modernizačných zmien, oslabujúcich stavovský charakter uhorskej spoločnosti a zohľadňujúcich multietnický charakter Uhorska.

Bezpochyby najvýznamnejšou osobnosťou medzi nimi bol G. Berzeviczy zo Spiša, ktorý na začiatku 19. storočia vo viacerých publikáciách, vydaných najmä v Levoči, načrtnol obraz sociálnych a hospodárskych reforiem v jozefínsko-osvietenskom duchu. V jazykovo-národnej otázke zastával Berzeviczy a jeho okolie konzervatívne stanovisko. Podľa neho sa mala v Uhorsku naďalej používať latinčina ako dominantný jazyk verejnej komunikácie. Spochybňoval nielen jazykové inovácie, najmä rozširovanie používania maďarčiny, ale odmietal ako deštruktívny prvok aj moderný nacionalizmus. Práve pod ťarchou tohto nacionalizmu koncepcia uhorského patriotizmu od 20. rokov 19. storočia slabla a štiepila sa. Tvrdošijne sa jej pridržali iba starší jednotlivci, mladším generáciám vzdelancov uhorská identita už nepostačovala a viac či menej zreteľne ju modifikovali, resp. ju relativizovali príklonom k formujúcim sa moderným národným identitám a tým aj k odlišným predstavám o budúcom Uhorsku. Zo slovenského prostredia možno ako príklad uviesť dve známe osobnosti, ktoré v mladšom veku vyznávali identitu uhorského národa a postupne sa zaraďovali do odlišných táborov.

³ Halász 2011: 16–20., 71–78.

Pod vplyvom meniacich sa okolností sa známy autor literárnych prác a politik gróf A. Mednyanszky, označený básnikom Jánom Hollým za znamenitého Slováka⁴ stal verejným zástancom a presadzovateľom maďarčiny ako diplomatického jazyka Uhorska. Naopak, vo Viedni pôsobiaci a rovnako známy literárne autor J. Čaplovič sa stále otvorenejšie angažoval v slovenskom národnom hnutí a verejne obhajoval práva slovenčiny.

V rokoch 1848/49 sa vyostrili nacionálne konflikty v Uhorsku a celej Habsburskej monarchii natoľko, že v nich vyvolali masovú nacionálnu polarizáciu. Pod ťarchou tejto skúsenosti došlo k definitívnemu spochybneniu perspektívy konceptu „nenárodného“ uhorského patriotizmu. Ocitol sa mimo dobových politických koncepcií, odvtedy hral len marginálnu rolu a vyznávali ho iba málo dôležití jednotlivci.

Regionálni tradicionalisti

Opačný pól tradičnej identity predstavovalo stotožnenie sa s vlastným regiónom (obcou, župou) bez badateľnejšieho prepojenia na národný alebo štátny rámec. Tento typ identity bol pre vzdelancov 19. storočia ešte menej aktuálny a dostačujúci, dokonca bol zriedkavejší ako tradičný uhorský patriotizmus. V slovenskom etnickom prostredí si však tradičný regionalizmus dlho udržiaval silné pozície v roľníckom prostredí, ktoré z veľkej časti ešte praktizovalo uzavretý a tradičný spôsob života, kultúru a hodnoty malých spoločností. Roľníci si v komunikácii vystačili s vlastnými nárečiami, nemali možnosť si osvojiť a prisvojiť spisovný jazyk, maďarčinu zasa nepotrebovali. Počas 19. storočia nevznikli v Uhorsku podmienky, aby slovenskí roľníci masovo porozumeli národnej identite, aby ju vnímali ako prítlačlivú hodnotu a stotožnili sa s ňou.

Tento jav bol rozšírený najmä v zaostalejších a odľahlejších regiónoch a tam, kde sa nerozvinul slovenský národný život a verejný priestor úplne ovládali maďarské authority a elity. Regionálny tradicionalizmus sa veľmi často viazal na tradičnú náboženskú vieru. Preto jeho intenzitu značne ovplyvnila tiež osobnosť duchovného. Tí z nich, ktorí, bagatelizovali, či priamo odcudzovali moderný nacionalizmus ako prízemný či dokonca pohanský jav, alebo absolutizovali konfesijné rozdiely, regionálnu identitu podporovali. Naopak, tí duchovní, ktorí sa usilovali hľadať symbiózu medzi náboženskými, všeľudskými a národnými hodnotami ju pomáhali oslabovať. Tých druhých bola najmä v katolíckom prostredí výrazná menšina.

V slovenskej tlači sa po celé „dlhé“ storočie veľmi často, pritom neraz trpkó až bezradne konštatovalo, že mnohí ľudia sa cítia byť napr. Šarišanmi, Trenčanmi, Tekovčanmi, Gemerčanmi, ale nie Slovákami a apelovali sa na to, aby sa táto uzavretá regionálna identita oslabovala. Plná nacionalizácia roľníckych vrstiev a silno nábožensky založených sociálnych skupín sa však odohrala až v 20. rokoch 20. storočia, keď sa slovenská spoločnosť úspešne homogenizovala.

⁴ Tibenský 1962: 37.

Národovci

Menšia časť inteligencie si osvojila identitu, na základe ktorej sa nazývala a bola nazývaná národovcami, uvedomelými, opravdivými Slovákmí, podľa spomínaného J. Lajčiaka pravými Slovákmí (Slovenkami), podľa hlavnej osobnosti Slovákov v USA P. Rovnianka oddanými, horlivými, otvorenými Slovákmí.⁵

Práve oni stáli v čele národotvorného procesu Slovákov, predstavovali jadro skromnej slovenskej vlasteneckej spoločnosti. Ku krstným menám si často pripájali slovanské (slovenské) osobné mená, alebo v 2. polovici storočia takéto mená dostávali už aj pri cirkevnom krste. Z ich prostredia vychádzali rôzne kultúrne, politické a hospodárske iniciatívy a zväčša sa do neho aj vracali. Prirodzene, pri absencii mocenských opôr a pri skromnom finančnom i personálnom zázemí vyznievali tieto iniciatívy v porovnaní s maďarským prípadom ako veľmi skromné, málo intenzívne a pre verejnosť aj menej prítlačlivé. Národovci propagovali ideu, že Slováci sú svojbytný a plnohodnotný národ, ktorý má nárok disponovať takými možnosťami rozvoja a právami ako iné národy, vrátane územno-politického vyčlenenia svojho územia. Od roku 1861 verejne vyznávali „*martinský program*“ (požiadavka autonómneho slovenského Okolia v rámci Uhorska), odoberali slovenskú tlač. Lojalitu voči Uhorsku a uhorské vlastenectvo nedvojzmyselne podmieňovali právami pre Slovákov, vyvracali argumenty zástancov pomadžarčenia Uhorska a jeho pretvárania z multietnickej podoby na maďarský národný štát.

Táto časť inteligencie, predstavujúca hlavnú zložku národného hnutia a slovenskej politiky, bola takmer úplne slovenského pôvodu, iba nepatrná časť z nej mala nemeckých predkov, alebo sa do nej začlenilo viacero Čechov žijúcich na Slovensku (najmä na začiatku 20. storočia). Teda „*cudzorodý*“ prvok v slovenskom prípade prakticky nehral v štatistikách žiadnu rolu. Bol to výrazný rozdiel v porovnaní s Maďarmi, medzi ktorých sa masovo včleňovala inteligencia najmä židovského, nemeckého a slovenského pôvodu, ale tiež rozdiel oproti Čechom, ktorí neporovnateľne skromnejšie ako Maďari, no predsa integrovali do češtva aj inteligenciu nemeckého a židovského pôvodu.

V oficiálnom prostredí Uhorska neprajne naklonenom slovenským politickým ambíciám a ideovým koncepciám sa mohli národovci otvorene prejavovať najmä vďaka tomu, že si udržiavali nezávislý sociálny status – dominovali medzi nimi slobodné povolania, v menšej miere sem patrili i učitelia (v období dualizmu iba na cirkevných školách) a v malom počte majetnejší podnikatelia, hospodárski úradníci, statkári. Ak v 1. polovici 19. storočia a v 50. a 60. rokoch medzi národovcov možno zaradiť viacero vyšších cirkevných hodnostárov, vrátane biskupov, po roku 1867 fakticky nikto z národovcov nepôsobil vo vyšších cirkevných funkciách, v službách štátu či župy. S výnimkou niekoľkých poslancov uhorského snemu, malej skupiny statkárov a podnikateľov ich možno zaradiť medzi nižšie stredné vrstvy. Tak inteligencia, ktorá chápala Slovákov ako svojbytný národ s nárokmi na ďalekosiahle práva, bola vo veľkej menšine. Napríklad medzi duchovnými sa národne prejavovala iba asi tretina evanjelických

⁵ Lajčiak 1957: 89.; Rovnianek 2004: 18.

duchovných, u katolíckych to bolo zhruba iba 13%. A v prostredí svetskej inteligencie tento podiel bol ešte nižší.

Národovecká inteligencia mala v 1. polovici 19. storočia z jednej pätiny zemiarsky pôvod, šestina z nej mala otcov evanjelických duchovných. Od 30. rokov 19. storočia klesal podiel vzdelancov šľachtického pôvodu v prospech ľudí z plebejského prostredia, najmä z rodín majetnejších roľníkov a remeselníkov. Postupne sa tiež znižoval podiel duchovných na národnom hnutí, ale nie tak výrazne ako napríklad u Čechov či Slovincov. Okrem zemanov v istých, pre slovenský vývin priaznivejších momentoch dejín 19. storočia aspoň nakrátko koketovali s národným hnutím aj príslušníci niektorých strednošľachtických rodov zviazaných so slovenským prostredím (predovšetkým roku 1849 a v 60. rokoch), po roku 1867 však takáto možnosť širšej sociálnej bázy národnej jednoty padla a po roku 1918 prihlásenie sa niektorých šľachtických potomkov k slovenskému pôvodu už zasa nebolo zaujímavé a dôležité.

Pomerne smelé verejné i osobné postoje tejto časti inteligencie vystihol J. Lajčiak: „*ako exkluzívne chová sa maďarská spoločnosť naproti nám, taká exkluzívita panuje i na našej strane.*“⁶ Sebevedomé a otvorené vystupovanie bol ďalším dôvodom, že maďarské vlastenecké prostredie slovenských národovcov často ostrakizovalo (občas aj uväznilo) a bombardovalo hanlivým označením panslávi, zradcovia, moskali a pod.

Za súčasť národovcov považujem aj tých vzdelancov, ktorí zastávali čelné pozície v slovenskom kultúrnom a politickom živote, neboli však presvedčení o národnej svojbytnosti Slovákov, ale o československej národnej (a niekedy i jazykovej) jednote. Týkalo sa to predovšetkým obdobia od konca 18. storočia do 40. rokov 19. storočia, keď tento prúd predstavovali prakticky všetci evanjelickí vzdelanci a potom rokov na prelome 19. a 20. storočia, keď začala verejne pôsobiť skupina mladých vzdelancov okolo časopisov Hlas a neskôr Prúdy, ktorá bola názormi blízka najmä realizmu T. G. Masaryka a bola kritická voči generačne staršiemu vedeniu slovenskej politiky.

„Tichí“ Slováci (Uhroslováci)

Ďalšia časť vzdelancov sa profilovala hlavne pod vplyvom nepriaznivej národnostnej politiky a dobovej klímy v Uhorsku ako tichí, obozretní Slováci. Možno sa s nimi stretnúť počas celého 19. storočia. Charakterizovalo ich to, že používali slovenčinu, ciele národného hnutia neodmietali, ba nezriedka stáli na jeho okraji ako jeho tichí sympatizanti i podporovatelia, zúčastňovali sa kultúrneho života (divadlo, tlač), časť z nich aj volila slovenských kandidátov. No v samotnom politickom pohybe sa neangažovali, verejne sa k nemu nepriznávali a vyhýbali sa politickým témam a otázkam. Vystupovali nielen ako uhorskí vlastenci, ale navonok rešpektovali pomery v Uhorsku a verejne nekritizovali ani národnostnú politiku uhorských vlád. Za prirodzený stav považovali také zachovanie integrity Uhorska, v ktorom by sa nevyčlenili národné autonómie, ktoré požadovali národné hnutia Srbov, Rumunov, Slovákov (Chorvátov),

⁶ Lajčiak 1957: 131.

prijímali koncepciu uhorského politického národa, taktiež maďarčinu ako hlavný dorozumievací jazyk krajiny. Práva Slovákov považovali za dostatočne zabezpečené na úrovni národnostného zákona z roku 1868, ktorým Nemaďari nadobudli status národností a tým aj nárok na vlastné školstvo, právo rozvíjať za podpory štátu svoju kultúru a spolkový život. Spočiatku verili, že sa bude národnostný zákon postupne upravovať a Nemaďari získajú ďalšie práva. Avšak fakt, že tento zákon sa nerešpektoval, oslaboval aj istotu a identitu tejto časti inteligencie. Časť z nej počas dualizmu inklinovala k národovcom, iní k nasledujúcim formám identít.

Do tejto skupiny patrila predovšetkým tá časť inteligencie, ktorá bola existenčne závislá od štátnych a verejných (župných, okresných, mestských) inštitúcií, hlavne úradníci, pedagógovia, dôstojníci, notári, lekári, študenti, tiež podnikatelia. Predovšetkým títo tichí Slováci spoločne s nasledujúcou skupinou inteligencie tvorili po roku 1918 väčšinu tzv. Novoslovákov, ako ich dosť ironicky označovali angažovaní slovenskí národovci a ich českí spolupracovníci. Menšia časť týchto Novoslovákov nedokázala prekročiť svoju uhorskosť. S Uhorskom a jeho tradíciami bola mentálne natoľko zviazaná, že nedokázala prijať politickú prax demokratického a centralistického Česko-Slovenska i kultúrne hodnoty a vzorce správania sa Čechov a tak hľadala východisko v opozičných slovenských stranách – ľudovej a národnej, ba niektorí aj v maďarskej iredente.

Maďaro-Slováci

Piaty typ identity predstavovala tá inteligencia slovenského pôvodu, ktorá uznávala uhorský politický národ tak, ako ho vymedzili tolerantnejší a najvýznamnejší maďarskí politici 60. rokov 19. storočia F. Deák a J. Eötvös (dominancia maďarčiny a maďarskosti v tomto národe, zároveň rešpektovanie Nemaďarov ako národností) a definoval národnostný zákon z roku 1868. Táto časť inteligencie už teda viac-menej prijímala maďarský výklad a obsah uhorského politického národa. Niektorí sa navonok zmierovali, iní sa vnútorne stotožňovali s tým, že je nevyhnutnosťou, aby uhorský politický národ nadobúdal stále viac maďarskú rečovú, kultúrnu a mentálnu podobu. Zjavné to bolo už v 30. a 40. rokoch, kedy prijímal uhorský snem prvé rečové zákony v prospech maďarčiny, ale predovšetkým počas polstoročia dualizmu.

Maďaro-Slováci boli aj v dobovej publicistike označovaní za patriotistických či provládnych Slovákov. Ich najbližšími novinami boli hungarofilsky orientované a provládne (nezriedka vládou financované) slovensky vydávané periodiká ako Slovenské noviny, Vlasť a svet, Kresťan.

Táto časť inteligencie vykazovala viac-menej dvojité maďarsko-slovenskú identitu. Slovákov v podstate vnímala len ako ľud, resp. ako etnografické, resp. etnické spoločenstvo. Svoju slovenskosť obmedzovala na predstavu, že Slováci by si mali pestovať vlastnú kultúru (najmä ľudovú) a používať slovenčinu v najužšom prostredí obce, rodiny, cirkvi, že by sa ich inštitúcie mali obmedzovať len na kultúru a osvetu. Vlastnú slovenskú politiku považovala za zbytočnú až škodlivú, nehovoriac o ambícii vytvoriť slovenskú autonómiu v Uhorsku, v ktorej videla narušenie nielen historického práva, ale aj zásad, na ktorých stála stabilita tejto krajiny. Vyznávala lojalitu a poslušnosť nielen voči Uhorsku, ale veľká väčšina z nej aj voči vládnej

politike. Okázalo prejavovala uhorské vlastenectvo, zúčastňovala sa na oficiálnych slávnostiach a akciách. Nositelia tejto identity volili maďarské strany a pri sčítaní obyvateľstva sa väčšina z nich zapisovala za Maďarov. Často sa angažovali v rámci maďarských strán a vo vládnami a úradmi podporovaných, navonok slovenských spolkoch, ktoré v mene pozdvihnutia kultúrnej úrovne a odstraňovania negramotnosti (knihnice, škôlky) podporovali pomadžarčovanie Uhorska. Tak sa priamo či nepriamo podieľali na pomadžarčovaní Slovákov.

Väčšina z Maďaro-Slovákov prejavovala liberálnu orientáciu, v modernizácii videla budúcnosť Uhorska a za jej prirodzenú súčasť považovala aj jeho národnú a rečovú homogenizáciu. Najmä tí, ktorí mali už silno oslabenú slovenskú zložku identity vnímali postupné pomadžarčovanie ako nutný, modernizačný jav. Neboli však predpojatí voči slovenčine ani národne aktívnym Slovákom. Aspoň súkromne kritizovali jej násilné a radikálne formy, nesúhlasili s prejavmi povýšeneckosti a netaktnosti z maďarskej strany voči Slovákom. Tá časť Maďaro-Slovákov, ktorá mala mentálne blízko k „tichým“ Slovákom, udržiavala osobné či pracovné kontakty aj s národovcami.

S typom Maďaro-Slováka sa možno stretnúť vo všetkých regiónoch, najmä v mestách a vo všetkých povolaniach, ktoré vykonávali vzdelanci. Zastávali aj posty úradníkov na ministerstvách, poslancov v parlamente, v rokoch 1848/49 sa skupina tzv. vládnych Slovákov výrazne angažovala v centre protiviedenskej košutovskej moci. Niektorí z Maďaro-Slovákov, či už doma alebo žijúc medzi Slovákami v USA neskôr posilnili svoju slovenskosť, dokonca boli aj takí, ktorí sa priklonili k slovenskému národnému hnutiu, u väčšiny sa však pred rokom 1914 posilňovala maďarská zložka identity. Veľká väčšina Maďaro-Slovákov žijúca na Slovensku sa po roku 1918 zaradila medzi spomínaných Novoslovákov. Časť z nich však bola natoľko zraštená s maďarskou kultúrou a uhorským štátom (v podstatne väčšej miere ako predchádzajúca skupina), že sa stala nielen stúpencom slovenskej autonomistickej opozície, ale aj tichým kritikom česko-slovenského štátu. Po roku 1918 sa malá časť z tých, ktorí žili na Slovensku a takmer všetci, ktorí žili v Maďarsku, rýchlo a definitívne pomadžarčila.

Maďaróni

Do tejto skupiny možno zaradiť tú časť inteligencie, ktorá mala slovenský pôvod, ale ho často popierala a zvykla si aj pomadžarčovať mená. Úplne alebo dobre ovládala slovenčinu, ale Slovákom sa mentálne a kultúrne a neraz i jazykovo odcudzila, úplne sa pomadžarčila. Podľa Lajčiaka to boli „*pôvodom a rečou Slováci, dušou a srdcom Maďari*“.⁷ Bola to tá časť inteligencie, ktorú slovenské vlastnecké prostredie tradične nazývalo odrodilcami a ešte pejoratívnejšie – maďarónmi. Slovo maďarón sa v slovenskej spisbe nadlho stalo synonymom zradcu, renegáta, janičiara.

Maďaróni pochádzali z rôzneho sociálneho prostredia, najmä zo šľachtických, majetných a vzdelaných vrstiev, ale žiadnou výnimkou medzi nimi neboli ani vzdelanci z roľníckeho

⁷ Lajčiak 1957: 92.

a remeselníckeho prostredia, ba ani synovia či vnuci významných slovenských národovcov. Zväčša pracovali v štátnych a verejných službách, podnikali, takmer všetci boli publicistiky a verejne aktívni. Na jednej strane sa nadchýnali vládny maďarským liberalizmom, ktorí však už súčasníci pranierovali ako karikatúru liberalizmu (v porovnaní s Predlitavskom a západnou Európou), na strane druhej vyznávali tradičné tzv. pánske móresy. Boli bezvýhradnými stúpenkami vládnej politiky, vrátane národnostnej, popierali útlak Nemaďarov (najmä Slovákov) odôvodňujúc to často takto: „*Národovci to povedia, že je toto maďarisácia. Toto je ohľadom nás Slovákov ale nie maďarisácie lež civilizácie otázkou*“.⁸

Práve proti nim smerovala najväčšia a najostrejšia kritika a neúcta slovenských národovcov a tlače. Príčin toho bolo viacero. Jednak kvôli ich odrodilstvu, ale ešte viac preto, že maďaróni nezostávali pasívnymi, ale súkromne či verejne vystupovali nielen proti slovenskému hnutiu, ale aj proti prejavom slovenskej identity, za pomaďarčenie Slovákov a často prejavovali voči nim predpojatosť a povýšeneckosť, ironizovali ich zaostalosť. Aj fakt, že najviac maďarónov zo všetkých etník Uhorska malo slovenský pôvod, sa podpísal pod to, že osteň kritiky (taktiež neraz zlomyseľnej) zo slovenskej strany smeroval k „vlastným“ maďarónom častejšie ako k maďarským maďarizátorom. Koncentrovala sa predovšetkým proti tým, ktorí v očiach slovenských národovcov symbolizovali maďarónstvo – vodcom maďarského reformného hnutia so slovenským pôvodom L. Kossuthovi a F. Pulszkému, no predovšetkým voči B. Grünwaldovi a jeho časopisu Svornosť, ktorý svojou nacionálnou predpojatosťou predstavoval úpadkovú formu publicistiky.

Z prostredia maďarónov občas prenikli názory otvorene volajúce po pomaďarčení Slovákov. Za všetky hovorí najvýstižnejšie známy, veľakrát citovaný výrok B. Grünwalda zo Svornosti, ktorý videl poslanie školy v tom, „*aby sa vzdelaním cudzí živel maďarizoval... Škola maďarská je veľký stroj: na jednom konci hádzeme doň stá slovenských detí, na druhom nám vracia Maďarov*“.⁸ Väčšina maďarónskych textov však ostro oddeľovala pokojamilovných, rozumných, verných, dobrých, tichých Slovákov, ktorých však viac menej chápali ako beztvárú masu, nepriraďujúc im okrem uvedených prívlastkov takmer žiadnu identitu, od ich národného hnutia, ktoré označovali výlučne pejoratívnymi znakmi. Predstaviteľom národného hnutia monotónne dávali najrôznejšie prívlastky ako panslávski buriči, nereálni fanatici, závistlivci. Volali po ich potrestaní obviňujúc ich z toho, že sú apriórnymi kritikmi všetkého, šíria nacionálny nepokoj a nenávisť, sú vlastizradcami s tajnými cieľmi, túžiacimi po veľkom slovanskom štáte (pod Ruskom), či po obnove Veľkej Moravy (spolupráca s Čechmi).

Z množstva, ktoré často naplňovali netolerantnú komunikáciu v Uhorsku v 19. storočí, uvediem aspoň jeden. Roku 1908 v spojitosti s jedným zhromaždením na Myjave, ktoré úrady zakázali, česká Revue Naše Slovensko prebrala a aj po svojom okomentovala z časopisu Obzor takýto názor: „*Všude tu samé blbosti a lži tlachají o potlačování Slováků, o hrůzovládě... maďarónů za tím účelem, aby se lid roztrpčil, aby se v něm vzbouřila krev proti pánům, proti vlasti a úřadům. Jelikož tyto schůze jsou za tím účelem svolány, aby šířily nenávisť a nepokoj, jest nutno tyto překaziti a agitatory přísně potrestati... lupič přáteli se jen s lupičem. Lupičům však*

⁸ Svornosť, 1873/18, 1.

není potřebí práva, svobody a poslanectví, nýbrž řetěz, karabáč a Ilava (vězení u Trenčína)... Zdaž nemluví pravdu, drazí bratři Slováci? Vezměte tudíž hole na ty svolavatele panslávských schůzí. Ať jdou do Čech a do Ruska. My je nechceme. My je nenávidíme, neboť jsou to tuláci, buřiči, lháři a podplacení lotři.“⁹

Po roku 1918 časť maďarónov skoro zomrela, väčšia časť sa rozhodla žiť v Maďarsku alebo v inom zahraničí, v medzivojnovom období boli často prepojení s maďarskou iredentou.

Novomaďari

Oveľa menej pozornosti ako „maďaróni“ vzbudzovali tí, ktorí sa pomaďarčili, dokonca i takí, ktorí sa dočasne angažovali v slovenskom hnutí, pričom sa táto zmena odohrala v tichosti, verejne ju nedeklarovali. Keďže slovenskú stranu neurážali a neprovokovali, tá si ich všímala oveľa menej ako maďarónov, často ich označovala za nepravých Maďarov. Počet Novomaďarov narástol najmä v posledných desaťročiach pred 1. svetovou vojnou. Ich voľba byť Maďarom (podobne ako u dvoch predchádzajúcich skupín inteligencie) bola najčastejšie dôsledkom spoločenskej klímy v Uhorsku, najmä situácie v školstve. Pri neexistencii slovenských stredných škôl Slováci nadobúdali vzdelávanie v maďarčine. Mnohí vzdelanci si navykli viac na maďarčinu ako slovenčinu, osvojili si maďarskú interpretáciu dejín Uhorska a strednej Európe, maďarskú kultúru, logicky voči nim prejavovali hrdosť, pričom slovenská história a kultúra boli pre nich neznáme a tým aj nepríťažlivé a zostávali k nim ľahostajní. Tento proces sa odohrával najmä v Budapešti, v slovenských diaspórach v centrálnom a južnom Uhorsku, na slovensko–maďarskom etnickom pomedzí. Oveľa menej pevné a menej hlboké bolo pomaďarčovanie sa vzdelancov v mestách na Slovensku.

Po roku 1918 sa ukázalo, že – podobne ako Maďaro–Slováci – väčšina Novomaďarov sa pomaďarčila iba povrchne či navonok (oficiálne) a tvorila iba tzv. štatistických Maďarov. Väčšina z nich alebo ich potomkovia sa začlenili medzi Slovákov, no taktiež mali často problémy vyrovnáť sa s česko-slovenským štátom. Na strane druhej spoločne s tzv. maďarónmi predstavovali najpočetnejšie zázemie Novomaďarov, hlavne v posledných troch desaťročiach existencie Rakúsko-Uhorska a v Maďarsku po roku 1918.

Inoetnická inteligencia

Na slovenskom území pôsobila aj početná maďarská inteligencia neslovenského pôvodu. Jedna jej časť bola domáca, pochádzala zo šľachtických, židovských a nemeckých rodín. Veľká väčšina inteligencie s maďarským pôvodom sem prichádzala hlavne v období dualizmu v spojitosti s procesom celkovej modernizácie z maďarských etnických regiónov. Inoetnická inteligencia pracovala ako hospodárski úradníci, technici, profesori a učitelia, štátni úradníci, novinári,

⁹ Naše Slovensko 1908: 90.

vyšší duchovní, lékaři. Najmä táto zložka inteligencie bola hlavným vykonávateľom vládnej a štátnej moci a propagátorom maďarizácie v slovenskom prostredí. Vysoké percento medzi nimi tvorili židovskí vzdelanci, čo bolo jednou z príčin naštrbenia pomeru väčšej časti slovenskej inteligencie k Židom.

Veľká väčšina tých, ktorí pochádzali z maďarských oblastí, sa po roku 1918 presťahovala do Maďarska, k nim sa pridala aj časť domácej inoetnickej inteligencie. Veľká väčšina z tých, ktorí ostali žiť vo svojom prostredí, si zachovala maďarskú identitu a v medzivijnovom období svojich reprezentantov nachádzala v maďarských menšinových stranách.

Záver

Štruktúra identít inteligencie bola v slovenskom prostredí v 19. storočí značne pestrá. Bola podstatne heterogénnejšia ako u väčšiny stredo európskych národov. Pritom slovensky cítiaca inteligencia (národovci) tvorila iba menšinu inteligencie na Slovensku. Podpísalo sa pod to viacero faktorov, predovšetkým dva. Prvý bol vnútorný. U Slovákov pôsobili silnejšie odstredivé ako dostredivé tendencie, ktoré brzdili proces ich národnej emancipácie. Rovnakú rolu zohrávala deformovaná sociálna štruktúra Slovákov, v ktorej absentovali, alebo boli iba marginálne prítomné podnikateľské a bývalé šľachtické vrstvy. Druhý bol vonkajší – diskriminačná národnostná politika a manipulatívna propaganda v Uhorsku. Pod kepienkou homogenizácie multietnickej uhorskej spoločnosti vyvolávala táto politika a propaganda negatívny pohľad na slovenské aktivity, nekriticky vyzdvihovali maďarské a ponížovali nemaďarské kultúrne a politické prejavy. To výrazne brzdilo národnoemancipačný a homogenizačný proces u nemaďarských etník.

V práci som vymedzil 8 základných typov identít. Hranice medzi nimi neboli ostré, prekrývali sa, jeden prechádzal do druhého. Dôležité bolo i to, že rozdielne skupiny inteligencie medzi sebou komunikovali, nežili od seba izolovane a vykazovali často krát rovnaké znaky v správaní a hodnotovom založení. Napríklad všetky prejavovali pozitívny postoj k Uhorsku ako k svojej vlasti, no intenzita tohto vzťahu, jeho podmieňovanie inými hodnotami a jeho konkrétny obsah už bývali rozdielne, v niektorých prípadoch diametrálne rozdielne. Rovnako u všetkých typov identít sa stretávali uhorskosť, slovenskosť, maďarskosť, prirodzene, rozdiely v ich chápaní boli zásadným deliacim bodom medzi jednotlivými typmi identít.

Ani sila a príťažlivosť týchto rozličných identít neboli stabilné, menili sa pod vplyvom spoločenských podmienok a konfliktov. Dokonca časť jednotlivcov prešla v živote viacerými formami identít. Ich najstaršie formy – uhorský patriotizmus a regionalizmus – prejavovali vitalitu na začiatku 19. storočia, potom sa prvá prakticky rozplynula a druhá ostala zviazaná najmä s roľníckym prostredím. Naopak, u typov identity viažucich sa k maďarskosti badať rozmach predovšetkým po roku 1867.

Nepevnosť a nestálosť národných identít, vrátane inteligencie, s ktorými sa stretávame v strednej Európe v „dlhom“ 19. storočí, výstižne dokladá slovenský príklad po roku 1918. Po ňom v zmenených štátoprávných pomeroch, v demokratických podmienkach a v situácii, keď

sa Slováci náhle stali súčasťou štátotvorného národa, sa z hľadiska dobových pozorovateľov až prekvapujúco rýchlo stala dovtedy menšinová identita bývalých národovcov dominantnou. S rôznou mierou a modifikáciami si ju osvojovali aj skupiny inteligencie pred rokom 1918 zaradené do 5. až 8. typu identít, pričom sa tieto typy identít (s výnimkou poslednej skupiny) rýchlo rozplývali a strácali sa, čím sa podstatne pevnejšie vymedzila a stabilizovala sa hranica medzi slovenskou a maďarskou identitou. A tak sa oproti susedom oneskorene štandardizovala sociálna štruktúra slovenskej spoločnosti, ktorá sa v 19. storočí vyvíjala značne deformovane.

Dušan Škvarna

Hivatkozott irodalom – Použitá literatúra

- Halász Iván 2011: *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava.
- Lajčiak, Ján 1957: *Slovensko a kultúra*. Bratislava.
- Revue Naša Slovensko, II, 1908 II, 1908.
- Rovnianek, Peter 2004: *Zápisky zaživa pochovaného*. Martin.
- Slávik, Michal 1945: *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Trenčín.
- Svornosť I, 1873.
- Tibenský, Ján 1962: Alojz Mednyanszky a Slovensko. In: Mednyanszky Alojz: *Malebná cesta dolu Váhom*. Bratislava, 7–46.